Teatrinis vieno akto veikalas, skirtas iškilmingai dienai, švenčiamai mokyklose šių 1783 metų spalio mėnesio 12 dieną, sukakus šimtmečiui, kai prie Vienos, vadovaujant Lenkijos karaliui Jonui III [Sobieskiui], buvo pasiekta pergalė prieš turkus[1]

VEIKIANTIEJI ASMENYS:

CHREMETAS[2], *miestietis*
POLIDONAS[3], *Akademijos studentas*
ARTEMIDORAS[4], *Akademijos studentas*
GRAKAS[5], *Akademijos studentas*
DRAGŪNAS, *vadinamasis Tėvas Sobieskis*
KARININKAS

---

1 Originalus pavadinimas: *Dzieło teatralne na dzień uroczystości w szkołach w roku teraźnieyszym 1783 miesiąca października 12 dnia, z okazyi wieku skończonego po zwycięstwie pod Wiedniem nad Turkami przez króla polskiego Jana III odniesionym odprawioney, w jednym akcie napisane*, Wilno: W Druk. J. K. M. przy Akad., 1784. Naudotasi egzemplioriumi, saugomu MA Vrublevskių bibliotekoje, sign. L–18 / 1127.

2 Chremetas (gr. aikčiojantis, niurzgantis, nepatenkintas žmogus) – Terencijaus komedijų *Andrietė* (*Andria*), *Formionas* (*Phormio*) ir *Pats save baudžiąs* (*Heautontimorumenos*) veikėjas, taip pat minimas Horacijaus didaktinėje poemoje *Poezijos menas* (*Ars poetica*, 94).

3 Polidonas – galbūt iškraipytas graikiškas vardas Polidamas (gr. Πολυδάμας), Hektoro, labiausiai vertinusio jo nuomonę, draugas ir bendražygis, jis minimas Homero *Iliadoje* (*Il.* XVI, 535; XVIII, 249–315). *Teatriniame veikale* Polidonui tenka išprususios Apšvietos jaunuomenės atstovo vaidmuo. Polidonas pristatomas kaip Akademijos studentas, gerai suprantantis filosofijos esmę ir jos universalią paskirtį.

4 Artemidoras *Teatriniame veikale* vaizduojamas kaip Akademijos studentas ir oratorius, Šv. Jono bažnyčioje pasakęs proginę kalbą, skirtą pergalės šimtmečiui paminėti. Jo prototipas galėtų būti graikų gramatikas Artemidoras (apie 230 m. pr. Kr.), Aristofano mokinys, gyvenęs Aleksandrijoje, rašęs apie dorietiškąjį dialektą, sudaręs bukolikų rinkinį.

5 Grakas – greičiausiai iškraipytas romėnų prievardis Grakchas (lot. Gracchus). Graką su romėnais Grakchais sieja žemdirbystės problematika: Tiberijų Sempronijų ir Gajų Sempronijų Grakchus, liaudies tribūnus, dėl žemės reformos, turėjusios palengvinti žemųjų gyventojų sluoksnių padėtį, nužudė optimatai. Kūrinio veikėjas Grakas VI-oje scenoje su Polidonu diskutuoja apie filosofijos esmę ir jos reikalingumą žemdirbiui.

I SCENA

CHREMETAS

Kaĺba, kad čia, mokyklose, šiandien vyksta kažkokios didelės iškilmės... Nežinau, kokia proga? Ir ką nepaprasta ten išgalvojo?... Juk ar gali dabartinėse mokyklose būti kas nors ypatinga?... Kokie ten dabar jų mokslai?... Alvarą[6] atmetė... Konviktus[7] panaikino... Lotyniškai nemoko[8]... Dialogų[9] nebėra... O, koks puikus dalykas būdavo tie dialogai prieš atostogas![10]... Žmogus, būdavo, prisijuokia, prisidžiaugia, o ir jaunimui tai buvo puikios pratybos[11]... Juk, būdavo, [iš studentų] kareivius

---

6 Minimas ispanų jėzuito Emanuelio Alvaro (Emanuel Alvarus, Manuel Alvarez, 1526–1583) lotynų kalbos vadovėlis *De institutione Grammatica libri tres* (1572). Šis vadovėlis padarė milžinišką įtaką humanitarinei Lietuvos ir Lenkijos kultūrai. Prancūzijoje XVII a. viduryje jis pradėtas kritiškai vertinti, tačiau Respublikoje jau po Edukacinės komisijos įkūrimo pasirodė dar 15 Alvaro vadovėlio laidų. Žr.: Eligijus Raila, „Apšvieta“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 49–50.

7 XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijos Karalystėje konviktais buvo vadinamos mokymo įstaigos, mokyklos su internatais, dažniausiai priklausiusios vienuolynams; konviktais taip pat vadinti ir patys internatai.

8 Reformuotoje pijorų mokymo programoje lotynų kalba ir toliau užėmė svarbią vietą, tačiau mokyklose vietoje Alvaro gramatikos pradėta naudoti metodiniu požiūriu patrauklesnė Stanislovo Konarskio parengta lotynų kalbos gramatika *Grammatica ad usum iuventutis Scholarum Piarum*. Pirmą kartą ji buvo išleista Varšuvoje 1741 m., vėliau perleista Varšuvoje (1742, 1743, 1748, 1752, 1756, 1763, 1776) ir Vilniuje (1797). Pasakymu „lotyniškai nemoko“ apgailestaujama dėl Alvaro gramatikos ir kalbama apie lotynų kalbos dėstymą lenkiškai. Šiuo tikslu buvo parengtas minėtosios Konarskio gramatikos vertimas į lenkų kalbą (*Gramatyka łacińska*). Verstinė vadovėlio versija pasirodė Vilniuje 1759 m. Apie didžiulį šios verstinės gramatikos populiarumą byloja daugybė jos leidimų: Varšuvoje (1772, 1776, 1786, 1801, 1804, 1817 pasirodė du leidimai, 1829 pataisytas leidimas), Vilniuje (1799, 1805, 1814, 1818, 1821, 1826), Krokuvoje (1819), Berdyčeve (1822), Polocke (1825).

9 Dialogas – mokyklinio vaidinimo rūšis (mokykliniai vaidinimai skirstomi į dialogus ir dramas, o šios – į tragedijas ir komedijas). Pasak Pauliaus Rabikausko, „Dialogu vadindavo paprastesnę, daugiau deklamacinio pobūdžio inscenizaciją, atliekamą dažniausiai religinių švenčių proga [...], pradedant bei užbaigiant mokslo metus, pagerbiant aukštuosius svečius“, in: Paulius Rabikauskas, „Teatras jėzuitų mokyklose“, in: Idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, (ser. *Fontes historiae Universitatis Vilnensis*), Vilnius: Aidai, 2002, p. 389.

10 Nuo XVII a. vidurio dažniau vaidinta liepos pabaigoje, užbaigiant mokslo metus (*actus postgymnasticus*, *metagymnasticus*), bei Užgavėnių proga. Apie tai žr. *Ibid.*, p. 394.

11 Jėzuitų teatro tikslas, pasak Pauliaus Rabikausko, „buvo ne menas, o auklėjimas: kad mokiniai įprastų aiškiai ir taisyklingai kalbėti, viešai pasirodyti, išvystyti savo sugebėjimus ir iniciatyvą. Bet drauge tai buvo ir reprezentacinė priemonė“, in: *Ibid.*, p. 389.

padaro, perrengia, išmuštruoja ir teatruose juos sustato. Dabar nieko panašaus į tuos dalykus neberasi... Dieve mano, kas per amžius atėjo! Kas per laikai![12] Viskas dabar kitaip... Norėčiau žinoti, kas gi ypatinga vyksta per šiandienines iškilmes.

II SCENA

CHREMETAS, POLIDONAS

Polidonas (neša prirašytą popieriaus lapą)
CHREMETAS: Maloningasis pone! Kokį čia raštą neši,
gal kam šaukimą į teismą?
POLIDONAS: Ne, maloningasis pone.
Nešu spausdinti šiandieninę mokyklinę kalbą.
CHREMETAS: O kokia tai kalba? Gal oracija?
POLIDONAS: Kalba.
CHREMETAS: Kam skirta?
POLIDONAS: Šiandieninei progai.
CHREMETAS: O kokia proga?
POLIDONAS: Šiandien minimos iškilmingos metinės,
skirtos karaliaus Jono III pergalei prie Vienos prieš turkus.
CHREMETAS: Karaliaus Jono III?
POLIDONAS: Tikrai taip.
CHREMETAS: O ką gi čia minėti?
POLIDONAS: Taigi dabar sueina kaip tik 100 metų,
kai Viena buvo apginta to karaliaus.
CHREMETAS: Aaa, Lenkijos karaliaus... suprantu.
POLIDONAS: Lenkiuosi jūsų malonybei ponui. (*nueina*)
CHREMETAS: Bet palauk, jūsų malonybe pone,...
gal leistum man ją perskaityti.
POLIDONAS: Prašom. (*duoda skaityti*)
CHREMETAS: Kas čia dabar? Kalba lenkiškai parašyta?

[12] Cicerono pasipiktinimo šūksnio *O tempora, o mores!* parafrazė.

POLIDONAS: Lenkiškai.

CHREMETAS: Jeigu lenkiškai, tada jos skaityti nenoriu.

POLIDONAS: Kodėl?

CHREMETAS: O kodėl ne lotyniškai... nenoriu skaityti. (*grąžina*)

POLIDONAS: Ar, jūsų malonybe pone, nesupranti lenkiškai?

CHREMETAS: Ne todėl.

POLIDONAS: O kodėl?

CHREMETAS: Todėl, kad ne lotynų kalba parašyta...
Juk iki šiol mokyklose kalbos buvo rašomos lotyniškai.

POLIDONAS: Tai dėl to, jūsų malonybe pone, pyksti?

CHREMETAS: Juk tai tiesa... Kodėl gi per Šv. Kotryną[13]
buvo sakomos lotyniškos kalbos?

POLIDONAS: Nes anksčiau buvo madinga ir į kelių žodžių sakinuką prismaigstyti lotynizmų. O mokyklose nė žodelio negalėjai [lenkiškai] cyptelėti, nebent tik *cum licentia*[14].

CHREMETAS: Nes visada reikia kalbėti *sententiose*[15].

POLIDONAS: Tačiau lenkiškais sakiniais.

CHREMETAS: Kodėl ne lotyniškais?

POLIDONAS: Juk romėnas su romėnu kalbėdavosi lotyniškais sakiniais, nes tai buvo jų tautos kalba. Tai kodėl gi lenkas neturėtų kalbėti lenkiškais sakiniais, kai šnekasi su lenku.

CHREMETAS: Išgrūdote lotynų kalbą.

POLIDONAS: Gal atleisi man, jūsų malonybe pone, tačiau pasakysiu, kad tai netiesa, nes lotynų kalbos mokome ir ji mums labai rūpi, bet ją vartojame tada, kai reikia. Su prastuoliais kalbėti lotyniškai, vadinasi, veltui švaistyti oratoriaus darbą. Mėginti juos kuo nors įtikinti [lotyniškai], tai tas pat, kaip amerikoniškai. Kiekvienu menu galime pasididžiuoti ten, kur tai tinka. Bet jei lotynų kalba nori puikuotis prieš nemokytus žmones, tai bus tik pretenzija be atodairos, priekaištai, kad jie nesupranta to, ko ir negali suprasti. Lenkiuosi jūsų malonybei ponui. (*nueina*)

---

[13] Šv. Kotryna Aleksandrietė – filosofų, mokinių ir mokyklų globėja, minima lapkričio 25 d.

[14] *Cum licentia* [*superiorum*] (lot.) – vyresniesiems leidus.

[15] *Sententiose* (lot.) – išbaigtais sakiniais.

CHREMETAS: Su ponu Dievu ir su jūsų lenkiškomis kalbomis...
Kas per šio amžiaus persvazija[16]? Gėdijasi lotynų kalbos...
Kas iš to bus vėliau... Geriau eisiu pas tikrą seną lotynistą...

III SCENA

DRAGŪNAS

(*Dragūnas pats vienas*) O, koks aš laimingas dėl to, ką šiandien matau! Taip džiaugiuosi, tarsi būčiau gavęs šimtą tūkstančių... Garbė Dievui, jau šimto metų sulaukiau, bet nepamenu, kad mano širdis kada nors būtų patyrusi tokį džiaugsmą kaip šiandien... Štai išgirdau, kad varpai kviečia Akademijos bažnyčion, nuėjau į Mišias, ogi iškilmingai votyvai viduryje bažnyčios prisėdę daugybė prelatų, kanauninkų ir visokių ponų pamokslo klausytis. Atsisėdau ir aš, norėdamas paklausyti, ogi pamokslininkas, perskaitęs evangeliją ir pradėjęs [ją] aiškinti, nukrypo į šiandien studentų švenčiamas atminimo iškilmes, skirtas karaliaus Jono Sobieskio pergalei prie Vienos. Kai tik jis paminėjo Sobieskį, mane tarsi kiaurai pervėrė, nes ir aš esu vadinamas tuo vardu – Tėvu Sobieskiu. Po to [pamokslininkas] gyrė to karaliaus veiklumą, išmintį ir tvirtybę. Šlovino lenkų narsą. Iš džiaugsmo vos galėjau nusėdėti. Tik pats sau pagalvojau, kodėl pamokslininkas neužsiminė apie mano tėvą, kuris, tarnaudamas karaliaus Jono dragūnų dalinyje[17], labai ten pasižymėjo... Šitas džiaugsmas, maloningieji ponai, man sveikatos pridėjo antram šimtui metų, – toks laimingas esu.

---

[16] Persvazija (lot. *persuasio*) – retorikos terminas, reiškiantis įtikinimą, įteigimą, perkalbėjimą, įkvėpimą, sustiprinimą, tikėjimą. Galutinis persvazijos tikslas – priversti klausytojus patikėti tuo, kas sakoma. Žr. Regina Koženiauskienė, *Retorika: Iškalbos stilistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 15.

[17] Dragūnų dalinys (lenk. *dragonia*) – tai kariuomenės struktūrinis vienetas; dragūnai mūšio vietą pasiekdavo raiti, o kaudavosi kaip pėstininkai. Valdas Rakutis ir Jonas Vaičenonis, nusakydami XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dragūnų dalinių funkciją, pažymi, kad tai „buvo kariuomenės ugnies palaikymo rūšis [...]. Ši specifinė kariuomenės rūšis leido sustiprinti pėstiją, nominaliai didinant kavaleriją. Dragūnai turėjo išmanyti pėstininkų ir raitelių kovos taktiką, veikti sąveikaudami tiek su vienais, tiek su kitais.“ Žr. Valdas Rakutis, Jonas Vaičenonis, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija: Lietuvos pėstija XIV–XXI a. pr. (II pulko ir Algirdo MPB istorija)*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio karo akademija, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotasis pėstininkų batalionas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2012, p. 26.

IV SCENA

ARTEMIDORAS, DRAGŪNAS

ARTEMIDORAS: Vaje, čia iš tiesų Tėvas Sobieskis.

DRAGŪNAS: Ar ne jūsų malonybė ponas šiandien bažnyčioje sakei karaliui Jonui skirtą pagyrimo kalbą?

ARTEMIDORAS: Taip, aš sakiau.

DRAGŪNAS: Bet kaip gražiai kalbėjai!... Visi gyrė. Bet labiausiai man patiko, nes gyrei karalių Joną. Mane nepaprastai pradžiuginote tomis iškilmėmis. Tik leisk man jūsų malonybės pono paklausti, kaip jums kilo mintis švęsti tas metines?

ARTEMIDORAS: Mūsų mokyklų vadovybė studentams įsakė paminėti metines visoje Lenkijoje.

DRAGŪNAS: Dieve, atlygink jiems!... Matau, kad jų gyslomis tebeteka senųjų lenkų kraujas.

ARTEMIDORAS: O kodėl gi, Tėve Sobieski, šitaip dėl to džiaugiesi?

DRAGŪNAS: O, jūsų malonybe, matau, nežinai, kas aš toks.

ARTEMIDORAS: Žinau, kad, jūsų malonybe pone, esi labai senas kareivis. Apie jūsų malonybę poną kalba, kad sulaukei daugiau kaip šimto metų.

DRAGŪNAS: Ne, sūnau, šimto dar neperkopiau. Šimtmetis man sukanka kaip tik dabar... Bet, jūsų malonybe pone, apie mane labai mažai težinai. Aš jūsų malonybei ponui papasakosiu...

ARTEMIDORAS*:* Paklausysiu.

DRAGŪNAS*:* Mano tėvas tarnavo karaliaus Jono dragūnų dalinyje, kai mūšyje prie Vienos mūsų kariuomenė, sujungta su vokiečių, taip stipriai smogė turkams, kad jie tuojau pat ėmė bėgti. Mano tėvo ristūnas, tikras lenkiškas, žvitrus ir žąslų neklausantis, įkaitintas šaudymo ir riksmų, iššoko iš rikiuotės ir nunešė jį tiesiai paskui sprunkančių turkų žirgus. Mano tėvas, atlaikęs tas batalijas su turkais, tai jau gerai žinojo, kas yra Mahometo vėliava. Pastebėjo ją priešais save ir, negalėdamas suturėti savo žirgo, ryžosi bėgti tiesiai link tos vėliavos, galvodamas, ar tik kartais Dievas ne tuo tikslu ir bus žirgą nukreipęs... Artėdamas prie jos, ėmė lenkti vieną aukšto luomo turką, nešusį kudašių ant prabangiai išpuošto žirgo.

ARTEMIDORAS*:* Vaje, Tėve Sobieski, man širdis virpa girdint, koks pavojus grėsė tavo tėvui.

DRAGŪNAS*:* Ir aš drebėjau, kai pirmą kartą klausiaũ to mano tėvo pasakojimo.

ARTEMIDORAS*:* Bet pasakyk, ar tavo tėvas ten nežuvo?

DRAGŪNAS*:* Juokingas klausimas... Kaipgi būčiau galėjęs iš savo tėvo išgirsti tą pasakojimą, jei tėvas būtų žuvęs.

ARTEMIDORAS*:* Ak, garbė Dievui!

DRAGŪNAS*:* Bet klausyk, kaip buvo toliau.

ARTEMIDORAS: Klausau.

DRAGŪNAS: Pagal drabužius ir turbaną, pagal to turko prašmatnų balną tėvas suprato, kad tai buvo pats didysis viziris.

ARTEMIDORAS: O ar jo nesučiupo?

DRAGŪNAS: Nagi, klausyk kantriai, taip, kaip aš bažnyčioje klausiaũ tavo kalbos.

ARTEMIDORAS: Klausau klausau.

DRAGŪNAS: Mano tėvas, skubindamasis ir jau norėdamas susilyginti su jo žirgu, regėdamas išsigandusį vizirio veidą, beginkles rankas, netoliese matydamas kitus turkus, lekiančius kas kur begali, šoko jo link iš paskutinių savo žirgo jėgų ir norėjo pačiupti vizirį už peties. Tada viziris pasilenkė į kitą pusę. Mano tėvas, norėdamas jį pagriebti už skverno, nutvėrė tik už balnakilpės diržo. Tada abu žirgai truktelėjo į priešingas puses. Mano tėvas to diržo nepaleido ir nutraukė jį su visa balnakilpe. Tačiau žirgas, šokęs į šoną, nunešė jį tolyn nuo vizirio. Nežinau, kas būtų atsitikę mano tėvui, jei ne čia pat pasitaikęs didelis griovys, į kurį žirgas su mano tėvu įšoko ir kur pagaliau apmalšo to kabaldos šišas, [ir jei tėvas] tuo grioviu, turkų nematomas, nebūtų galėjęs grįžti prie savo kariuomenės. Grįžęs visų akivaizdoje įteikė karaliui savo grobį – tą sidabrinę balnakilpę – auksintą, aptaisytą brangakmeniais. Karalius, nors ir matydamas, kad mano tėvo narsos priežastis buvo nutikimas su žirgu, paskyrė jį dragūnų dalinio vėliavininku[18].

ARTEMIDORAS: Tai bent laimė!

DRAGŪNAS: Bet čia dar nesibaigia pasakojimas apie likimą, kuris vėliau jam teko.

---

[18] Vėliavininkas (lenk. *chorąży*) – karinis pareigūnas, padėjęs vadovauti pėstininkų kuopai. Žr. *Ibid.*, p. 20.

ARTEMIDORAS: Klausau toliau.

DRAGŪNAS: Karalius po tų kautynių ėmė turkus vytis. Prisivijo juos Vengrijoje, kaip lenkai sako, prie Barkanų[19], kur per kitą itin kruviną ir turkų skaudžiai pralaimėtą susirėmimą išsklaidęs juos ir paėmęs keletą tvirtovių karalius Kalėdų dieną sugrįžo į Krokuvą. Aš atėjau į šį pasaulį tos šventės išvakarėse, per Kūčias. Mano tėvas tą pačią dieną su regimentu[20] atvyko į tą miestą[21], o namuose jo laukė didžiulis džiaugsmas: čia pamatė mane, ką tik gimusį.

ARTEMIDORAS: Klausau toliau.

DRAGŪNAS: Antrą švenčių dieną, per Šv. Steponą[22], karalius pilyje susidūrė su mano tėvu, įeinančiu į salę, ir pasiteiravo apie jo sveikatą. Mano tėvas padėkojo karaliui už klausimą ir pridėjo, kad grįžęs savo bute rado didelį džiaugsmą – užvakar gimusį savo sūnų. Karalius pasakė tėvui: „Mielas vėliavininke, liepk jį tuojau pat čia pas mane atnešti, aš būsiu jo krikštatėvis." Taip atsitiko, kad karalius pilies koplyčioje laikė mane ant savo rankų, kai buvau krikštijamas, o po švento krikšto karalius tarė: „Tegul mano malonei atminti sūnus bus vadinamas Tėvu Sobieskiu." Taigi šitaip gavau Tėvo Sobieskio vardą ir turiu garbės tuo vardu vadintis.

ARTEMIDORAS: Vaje, koks puikus nuotykis!

DRAGŪNAS: Galėčiau ir daugiau papasakoti apie savo gyvenimą, bet matau, kad artėja laikas, kai turėsiu prisistatyti į komendantūrą. Lenkiuosi. (*nueina*)

ARTEMIDORAS: Tai bent įdomus pasakojimas. Mielo senuko!.. Apie jo tėvui nutikusį įvykį... Apie karaliaus Jono gerumą... Jei galėčiau ilgiau su juo pasišnekėti, daugiau įdomių dalykų apie tą karalių išgirsčiau. Bet turiu grįžti prie savo reikalų.

---

[19] Lenk. tekste minima forma Barkanai – tai Šturovas (vengr. Párkány), Slovakijos miestelis, esantis netoli sienos su Vengrija. Čia kalbama apie 1683 m. spalio 9 d. įvykusį mūšį. Jo metu lenkų ir austrų būriai, vadovaujami Jono III Sobieskio, sutriuškino turkus, siekusius išlaikyti šiaurinę Vengriją. Šis mūšis kai kurių istorikų vertinamas labiau nei pergalė prie Vienos.

[20] Regimentas (lenk. *regiment*) – *ist*. Lenkijoje ir LDK XVII–XVIII a. taip vadintas samdomų svetimšalių kariuomenės pėstininkų arba raitininkų (dragūnų, raitininkų arba arkebuzininkų) pulkas.

[21] T. y. į Krokuvą.

[22] Antrąją Kalėdų dieną minimas šv. Steponas, pirmasis krikščionių kankinys.

V SCENA

GRAKAS

Atvykau į čionykštes mokyklas mokytis ir pataikiau į dideles atminimo iškilmes, surengtas karaliaus Jono pergalei prie Vienos... Viskas man patiko: ir pamaldos, ir kalbos, atgaivinusios lenkams tokių malonių įvykių prisiminimus... Tačiau mane kamuoja rūpestis dėl to mano reikalo, nežinau, kaip man pasielgti... Norėčiau mokytis filosofijos, bet kiti mane atkalbinėja ir liepia palikti tą mokslą ramybėje. Vieni giria filosofiją sakydami, kad šis mokslas yra labai reikalingas. Kiti kalba, jog tas mokslas tinka tik tiems, kurie renkasi dvasininko luomą. Dar kiti įrodinėja, kad šių laikų filosofija yra netikusi ir peikia ją, sako, kad ji yra labai sudėtinga ir naudinga ne visiems. Jei galėčiau šičia su kuo nors pasitarti, jei kas mano abejones išsklaidytų, būčiau labai laimingas... Bet ar rasiu tokį žmogų...

VI SCENA

POLIDONAS, GRAKAS

POLIDONAS: Matau, kad jūsų malonybė ponas kažkodėl paniręs į apmąstymus: ar dabar aš jam neįkyrėsiu?

GRAKAS: Ne, maloningasis pone, žinoma, džiaugiuosi matydamas jūsų malonybę poną, gal, jūsų malonybe pone, nuraminsi mane, kamuojamą rūpesčių.

POLIDONAS: Dėkoju, kad manimi pasitiki, bet kažin ar sugebėsiu pateisinti tavo viltis.

GRAKAS: Jūsų malonybe pone, esi žmogus mokytas, tad gali palengvinti mano rūpesčius, nes aš kaip tik dėl mokslų noriu pasitarti.

POLIDONAS: Mielai išklausysiu, kokie jūsų malonybės pono sunkumai.

GRAKAS: Maloningasis pone, leisk man jūsų malonybės pono paklausti, kas yra geriau: senoji filosofija ar naujoji?

POLIDONAS: Keistas jūsų malonybės pono reikalas... Galbūt, jūsų malonybe pone, nori paklausti apie filosofijos mokymo būdą, nes seniau kitaip mokė, arba kitu būdu, negu dabar moko.

GRAKAS: Aš net nežinau, kaip turiu paklausti, nes jos [filosofijos] dar neklausiaũ, dabar noriu mokytis. Pasakyk man, jūsų malonybe pone, ar kuo nors skiriasi šiandieninių ir senųjų mokytojų mokymas? Tačiau pirmiausia noriu sužinoti, ar filosofija reikalinga visiems žmonėms?

POLIDONAS: Visiems reikalinga. Juk pati filosofija iš esmės reiškia išmintį, o išmintis yra visiems reikalinga, todėl...

GRAKAS: Jeigu visiems jos reikia, tai išeitų, kad kiekvienas žmogus privalo būti filosofas?

POLIDONAS: Ne kitaip.

GRAKAS: Taip pat ir žemdirbys?

POLIDONAS: (*su šypsena*) Juokingas dalykas... Tikriausiai, jūsų malonybe pone, galvoji, kad žemdirbystės mokslas reikalingas tik prastiems mužikėliams, įpratusiems plūgu žemę arti. Tačiau tai yra menas, apie kurį rašė garsiausi filosofai – Aristotelis[23], Vergilijus[24] etc., ir šis menas, be abejo, yra filosofijos dalis... Tikrai, [žmonės] juokiasi iš dabartinių mokyklų, iš to, kad pas mus dėstomi žemės ūkio mokslai, mat jie galvoja, jog noragu gražiai vagas riekti arba vikriai akėčiomis darbuotis yra tas pat, kaip postringauti apie žemdirbystės meną. Jie nežino, kad dabar mūsų mokyklose filosofiją eina visose klasėse. Jau pirmoje klasėje dėstomas moralės mokslas. O kas yra moralės mokslas? Ar ne tas pat, kas prieš tai buvo vadinama etika? Tai itin svarbi filosofijos dalis, kuri iš tikrųjų yra reikalinga žmonėms valdyti.

GRAKAS: Labai gerai mane apšvietei, jūsų malonybe pone. Norėčiau ir daugiau sužinoti.

POLIDONAS: Pradžioje, jūsų malonybe pone, užsiminei apie senąją ir naująją filosofiją... Bet aš stebiuosi, kad ji taip vadinama. Filosofija yra ir visada buvo viena, bet dabar ji aiškinama kitokiu būdu.

GRAKAS: Kodėl?

POLIDONAS: Senasis filosofijos mokymas buvo prikimštas daugybės klausimų ir medžiagos, nereikalingos [filosofijai] pažinti, o naudingos nebent pramogai. Bet ar mokyklose kas nors turi mokyti tokių dalykų, kurie yra tik tuščias žaidimas? Kas galėtų tuo patikėti? Kad ir toks tikras

---

[23] Veikiausiai čia kalbama apie Aristotelio (384–322 m. pr. Kr.) veikalą *Politika*.

[24] Kalbama apie Vergilijaus (70–19 m. pr. Kr.) didaktinę poemą *Georgikos*.

nutikimas su vienu filosofijos magistru Ispanijoje, kuris, iš didelio rašto išėjęs iš krašto, pateikė disputui tezę, kad *Chimera bombitans in aere potest attingi digitis chimericis*[25], tarsi būtų dėl ko laiką gaišti ir smegenis džiovinti. Mokyklose per kasmėnesinius viešus pasirodymus gyvai disputuota apie filosofiją, bet mokiniui buvo nevalia paklausti, kur vėliau visa tai jis pritaikys. Tik buvo sakoma, kad tai gludina protą. Dabar visa tai atmesta, o palikti tik tie dalykai, kurie pažinimui yra labiausiai reikalingi, – taigi edukacijai buvo padaryta didžiulė paslauga.

GRAKAS: Jūsų malonybe pone, pirma man sakei, kad filosofija yra išmintis. Gal galėtum, jūsų malonybe pone, man glaustai paaiškinti, kaip tos išminties įgyti?

POLIDONAS: Man regis, galėčiau, bet tik, jūsų malonybe pone, klausykis labai įdėmiai... Išmintis, jei tai tikrai išmintis, visada susideda iš dviejų dalių. Pirmoji – tai *Notiones*[26], arba kiekvieno dalyko, pažįstamo protu, vaizdiniai. Antroji yra *Illationes*[27], arba gebėjimas išvesti iš jų konsekvencijas, arba tiesos įžvalgas.

GRAKAS: Aš čia ne visai suprantu...

POLIDONAS: Jūsų malonybe pone, filosofija pateikia visų dalykų, kokių tik esama pasaulyje, vaizdinius: ir žemiškų, ir dangiškų, ir jūrinių, ir požeminių, ir

---

[25] Frazė, sukonstruota pagal knygos pavadinimą, minimą François Rabelais fantastiniame romane *Pantagriuelis, Dipsodų karalius, atgyvintas tikruoju pavidalu su visais baisiais savo darbais bei žygiais*. *Parašė velionis M. Alkofribasas, kvintesencijos traukovas*. Romano VII-ame perskyrime „Kaip Pantagriuelis atvyko į Paryžių ir kokių gražių knygų buvo švento Viktoro bibliotekoje“ pateiktas kai kurių Pantagriuelį sužavėjusių knygų, kurias jis pamatė toje Paryžiaus bibliotekoje, sąrašas. Viena iš jų vadinosi *Questio subtillissima, utrum Chimera, invacuo bombitans, possit comedere secundas intentiones, et fuit debatuta per decem hebdomadas in concilio Constantiensi* (*Subtiliausias klausimas, ar gali Chimera, tuščioj erdvėj brunzgėdama, suėsti antrines intencijas. Svarstytas Konstancos susirinkime dešimt savaičių*). Cituojama pagal: Rablė, *Gargantiua ir Pantagriuelis*, iš prancūzų kalbos vertė Dominykas Urbas, [paaiškinimus parengė Dominykas Urbas ir Juozas Naujokaitis], (ser. *Pasaulinės literatūros biblioteka*. *Literatūra iki XIX a.*), Vilnius: Vaga, 1986, p. 156–157, 684. Rabelais romane minimą knygos pavadinimą *Teatrinio veikalo* autorius sutrumpino ir perfrazavo; jo vertimas į liet. k.: „[kad] Chimera, zvimbianti tuščioje erdvėje, gali būti užčiuopta chimeriškais pirštais“.

[26] Sąvokos, idėjos, bruožai. (Remiantis Romano Plečkaičio sudarytu „Scholastinės filosofijos Lietuvoje terminų žodynu“, in: Romanas Plečkaitis, *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje: Filosofija Lietuvos mokyklose XVI–XVIII amžiais*, I–II dalis, Vilnius: Mintis, 1975, p. 356.)

[27] Išvados.

dvasinių, ir tų, kurie priklauso jutiminei sferai. Pateikia jų visumą, tą visumą dalija į smulkiausias dalelytes, aiškindama esmę, tas dalelytes skirsto, arba atlieka distinkciją. Jas smulkina itin skrupulingai, kadangi iš to išplaukia tikras dalyko pažinimas. Lotyniškai tai vadinama *notiones rerum*[28].

GRAKAS: Kaip, jūsų malonybe pone, supranti tą žodį – įžvalga, arba konsekvencija[29]?

POLIDONAS: Kai, jūsų malonybe pone, sprendi dėl kokio nors dalyko ir nori pažinti jo tikrąją esmę, tuo metu jūsų malonybės pono protas nagrinėja tas *notiones*, arba dalyko vaizdinius, juos perbėga mintimis, skirsto, taiko, dėlioja, derina ir pagaliau formuoja įžvalgą ir nustato tiesą.

GRAKAS: Kažką suprantu.

POLIDONAS: Filosofas, kuris sukaupė daugiau dalyko vaizdinių, gali sudaryti teisingesnę konsekvenciją, arba įžvalgą, nes galvoje turi daugiau atvaizdų, kuriuos tarsi išnešiojo, pritaikė arba paneigė ir tik dabar pagaliau pasiekė tikrąją tiesą. Taigi ir apie filosofą Sokratą skaitome, jog apie jį sklido kalbos, kad jį lydėjusi kažkokios dievybės dvasia, kuri jam inspiruodavusi įžvalgas, ir kad Sokratas visada teisingai išpranašaudavo dalykų arba reikalų padarinius. Bet tai buvo ne dievybė ir ne koks nors stebuklas, o tik jo ypatingai aštraus proto vaisius ir gausybė dalyko vaizdinių, iš kurių neklysdamas išpranašaudavo ateitį.

GRAKAS: Jūsų malonybe pone, dar paaiškink man, kaip po to filosofiją galėčiau panaudoti savo reikmėms.

POLIDONAS: Maloningasis pone, turėk galvoje, kad Dievas sukūrė šį pasaulį remdamasis skaičiaus, svorio ir mato kategorijomis. *In numero, pondere et mensura*[30]. Įsivaizduok, jūsų malonybe pone, kad kiekvienas

---

[28] Dalykų vaizdiniai.

[29] Konsekvencija (lot. *consequentia*) – *filos*. seka. Teiginių ryšys samprotavime, leidžiantis iš prielaidų padaryti išvadą. (Romanas Plečkaitis, *op. cit.*, p. 326.)

[30] Laisvai perteikta vieta iš ST (Išm 11, 20): „Omnia in mensura et numero et pondere disposuisti“ („Betgi tu sutvarkei visa, žiūrėdamas ir saiko, ir skaičiaus, ir svorio“). Vertimas į liet. k. pateiktas pagal: *Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas*, antrasis papildytas leidimas, vertimas iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarmę, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys, Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadus ir NT sąvokų žodyną parašė kun. Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1999. Įdomu pastebėti, kad šios ŠR vietos parafrazė į *Teatrinį veikalą* pateko per Isaacą Newtoną (1643–1727), kuriam priskiriamas XVIII a. išpopuliarėjęs pasakymas: „Numero, pondere et mensura Deus omnia condidit.“

žmogus pats savyje yra mažas pasaulis. Jo orbita, interesai, visuomeninė veikla, – visa tai yra mažytis sklypelis, kuriame jis turi atsimatuoti savo laimės dydį. Kad jam gerai pavyktų, jis privalo pasitelkti filosofiją, tai yra dalykus sudėlioti skaičiuodamas, sverdamas ir matuodamas. Kad sureguliuotų savo įpročius ir bendravimą su žmonėmis, kad gebėtų valdyti, jis turi mokytis etikos, arba moralės mokslo. Susikurti savo laimę labai padeda matematika. Kad pažintų gamtos kūriniją, tegul žinių semiasi iš fizikos. Kad išmanytų ekonomiką, privalo mokytis žemdirbystės ir gamtos mokslų.

GRAKAS: Ar visa tai dėsto šių laikų mokyklose?

POLIDONAS: Aišku, visa tai ir yra dabartinių mokslų dalykai.

GRAKAS: Štai dabar, jūsų malonybe pone, mane apšvietei... Bet labiausiai man galvon įstrigo tos *notiones*.

POLIDONAS: Maloningasis pone, tie dalykai įgyjami laikui bėgant. Tačiau, jūsų malonybe pone, šito meno jau dabar turi pradėti mokytis, kad gebėtum tas *notiones* tiksliai sieti su argumentais, iš kurių turi išvesti tikslią įžvalgą. Ir tai kaip tik yra tas dalykas, nuo kurio prasideda filosofijos mokslas.

GRAKAS: Nenorėdamas jūsų malonybės pono ilgiau užimti aiškinimais, už kuriuos dėkoju, dar tik apie vieną aplinkybę noriu paklausti. Šiandieninėje kalboje, kurią girdėjau, buvo paminėta, kad karalius Jonas mėgo mokslus ir gerbė išsilavinusius žmones. Iš kur apie tai žinoma?

POLIDONAS: Iš istorijos profesoriaus girdėjau, kad Jonas, būdamas jaunas, su savo broliu Morkum mokėsi Paryžiuje ir uoliai studijavo karybą, kad karalius Jonas gerai išmanė taktiką. Antra, kad Vilniaus akademijos archyve buvo saugomas karaliaus Jono laiškas rašytas tos pačios Akademijos rektoriui, kuriame karalius pageidavo, kad būtų pataisytas Valakijos žemėlapis, kai ką pridedant: mat karalius pats karų laikotarpiu buvojo tuose kraštuose ir, kadangi savo akimis, taip sakant, kliudė kai kuriuos miestus, tai tie miestai ir turi būti pažymėti patikslintuose žemėlapiuose. Taigi štai taip tas karalius gilinosi į kiekvieną krašto apšvietos aplinkybę.

GRAKAS: Jūsų malonybe pone, ar nesupažindintum manęs su savo kolegomis, norėčiau ir aš atsidurti jų draugijoje.

POLIDONAS: Labai prašom, esu jūsų malonybės pono paslaugoms, pirmiausia eikime pas Artemidorą. (*nueina*)

VII SCENA

CHREMETAS

Kas čia dabar? Ką aš girdžiu? Ar čia apie mane šneka, kad esu pilnas išankstinių nusistatymų, *praejudiciis plenus*... Nemėgstu nei kam nors įsiteikinėti, nei padlaižiauti: man patinka sakyti teisybę. Tai už ką mane taip vadina... Knygų prisiskaičiau iki soties... Esu geras lotynistas ir dabar štai kovoju už lotynų kalbą, kurios atsisako. Ar tai išankstiniai nusistatymai? Sunku man šitai girdėti... ir dar iš ko? Iš jaunuomenės... Kaip nemiela veteranui, kai jaunimas jį traukia per dantį... Tai ir išklosiu, kaip man atrodo... ir peiksiu tai, kas man nepatinka... Bajoras esu, man valia pasakyti... Čia šneka eina apie tą kalbą, kurią kiekvienas bajoras turi mokėti... bet štai manęs link ateina...

VIII SCENA

CHREMETAS, DRAGŪNAS, ARTEMIDORAS

CHREMETAS: (*tyliai sako*) Eina senas su jaunu. Būsime mes čia du sentimentalūs sėniai prieš vieną jauną.

DRAGŪNAS: (*eina nusikamavęs*) Mielas studente, turiu pailsėti... Kur čia prisėdus... (*sėda kreipdamasis į Chremetą*) Maloningasis pone, gal leistum man, seniui, atsikvėpti.

CHREMETAS: Žinoma, sėskis, jūsų malonybe pone.

DRAGŪNAS: (*Chremetui*) O gal, jūsų malonybe pone, turi kokių nors laikraščių apie turkus?

CHREMETAS: (*tyliai sako, pasisukęs į žmones*) Juokingas seneliokas, bus čia komedija... (*Dragūnui*) Turiu naujienų, bet ne apie turkus.

DRAGŪNAS: O apie ką?

CHREMETAS: Apie karalių Joną ir Akademijos bažnyčioje jam surengtą šventę.

DRAGŪNAS: O, tai aš žinau apie ją, nes pats buvau tose iškilmėse ir girdėjau kalbą (*ranka rodydamas į Artemidorą*) labai gražią, jo malonybės pono sakytą bažnyčioje.

CHREMETAS: Ir ta kalba buvo labai graži?

DRAGŪNAS: Labai graži.

CHREMETAS: (*tyliai sako, pasisukęs į žmones*) Išmano mat jis, eilinis kareiva. (*kreipiasi į Dragūną*) Na, ir kaip, ar lenkiškai tą kalbą sakė?

DRAGŪNAS: Tikrai taip! Lenkiškai.

CHREMETAS: (*juokdamasis*) Graži kalba.

DRAGŪNAS: O kodėl, jūsų malonybe pone, juokiesi?

CHREMETAS: Nes mat lenkiškai – ir graži!

DRAGŪNAS: Na, neišmanau aš to iškalbos meno, bet jūsų malonybei ponui ponas studentas paaiškins (*rodydamas į Artemidorą*), jei, jūsų malonybe pone, manimi netiki.

ARTEMIDORAS: Man atrodo, kad jūsų malonybė ponas Chremetas galvoja, kad lenkiškai sakoma kalba negali būti graži.

CHREMETAS: Atspėjai, jūsų malonybe pone... nes išsilavinę žmonės privalo kalbas sakyti lotyniškai, jeigu nori pasipuikuoti literatūros išmanymu.

ARTEMIDORAS: O kodėl išsilavinęs žmogus negali [kalbų sakyti] lenkiškai?

CHREMETAS: O iš ko gi atpažinsi išsilavinusį žmogų? Iš lotynų kalbos.

ARTEMIDORAS: Iš puikaus stiliaus, iš invencijos[31], iš kalbos dispozicijos, iš gerų argumentų pažinsi išsilavinusį žmogų.

CHREMETAS: Cha, cha... iš puikaus stiliaus... iš invencijos, cha, cha...

ARTEMIDORAS: Maloningasis pone, tai pačiam taip atrodo. Juk vokietis vokiškai, prancūzas prancūziškai, italas itališkai kalbas sako, ir pagaliau pamokslininkas – lenkiškai, – tai, pasak jūsų, išeina, kad jie jau nėra išsilavinę žmonės.

CHREMETAS: Vokietis... Prancūzas... Italas... Tik jie dabar jums svarbiausi, o lotynistą jau lauk varot.

DRAGŪNAS: O kokia nauda iš lotyniškai sakomų kalbų, kai ir aš, ir daugelis kitų jų nesuprantame.

ARTEMIDORAS: Reikia taikytis prie tų klausytojų, kurių yra daugiau, prie neišmanančių literatūros.

---

[31] Skiriami penki pagrindiniai retorikos teorijos mokslai: invencija (lot. *inventio*), dispozicija (lot. *dispositio*), elokucija (lot. *elocutio*), memorija (lot. *memoria*), akcija (lot. *actio*). Invencija – tai argumentų ir įtikinimo būdų radimo mokslas, o toliau minima dispozicija aiškina apie tikslingą ir logišką teksto išdėstymą ir sukomponavimą, atsižvelgiant į jo rūšį, žanrą, kalbėjimo situaciją, tikslus ir būsimą auditoriją. Žr. Regina Koženiauskienė, *op. cit.*, p. 16.

CHREMETAS: Tai ne argumentas... bet juk pas jus lotyniškai nemoko.

ARTEMIDORAS: Lotyniškai nemoko!

CHREMETAS: Taip, juk dabar jūsų gramatikos yra lenkiškos, lenkiškai moko.

ARTEMIDORAS: Maloningasis pone, regis, kalbi tai, ką esi girdėjęs, bet nesupratai? Tačiau aš maloningajam ponui paaiškinsiu, kaip dabar yra. Mat iki šiol mokyklose lotynų kalbos buvo mokoma lotyniškai, o dabar jos moko lenkiškai[32], ar supranti, jūsų malonybe pone?

CHREMETAS: (*kartoja*) Lotynų kalbos moko lenkiškai.

ARTEMIDORAS: Taip.

CHREMETAS: O kodėl ne lotyniškai moko lotynų kalbos?

ARTEMIDORAS: O todėl... kad jei mane vokiečių kalbos vokietis vokiškai mokytų, tai aš iki paskutinio teismo dienos vokiečių kalbos neišmokčiau.

DRAGŪNAS: Matau, kad ponas studentas teisingai kalba... Nes kai mano sūnus, dar būdamas mažas, ėjo į mokyklą ir lotynų kalbos mokėsi iš Alvaro, aš dažnai mieste, savo bute, buvodamas girdėjau, kaip jis vargsta, mokydamasis lotynų kalbos. Ir dabar prisimenu tą kartą, kai aš šiūruodamas valiau karabiną, o mano sūnelis tuo metu mokėsi kažkokios taisyklės, be paliovos kartodamas jos pradžią: *si dare praeteritum*[33]. Tačiau jis buvo silpnos atminties, taigi kalė ir kalė į galvą – *si dare*, *si dare*, – kaip *si dare*, taip *si dare*. Ir tada man, palinkusiam virš karabino, pasirodė, kad aš tarsi į jo žodžių taktą braukau ranka šiūruodamas: pirmyn – *si dare*, atgal – *si dare*... Aš savo karabiną galų gale išvaliau, o jis taisyklės neišmoko.

CHREMETAS: (*įpykęs kreipiasi į žmones*) Aš gi sakiau, kad su tuo seniu bus tikra komedija... (*Dragūnui*) Pone kareivi, kuo vardu esi, jūsų malonybe?

DRAGŪNAS: Esu Tėvas Sobieskis.

CHREMETAS: (*su nuostaba*) Tėvas Sobieskis?

DRAGŪNAS: Tikrai taip.

CHREMETAS: Turbūt taip sakai norėdamas pritikti prie šiandieninės studentų šventės.

DRAGŪNAS: Ne... Būtent toks mano vardas.

CHREMETAS: Turbūt iš manęs šaipaisi?

DRAGŪNAS: Ne.

---

[32] Kalbama apie 1759 m. pijorų išleistą verstinę lenkišką lotynų kalbos gramatiką *Gramatyka łacińska ad usum Scholarum Piarum*; žr. 8 išnašą.

[33] Jei reikia padaryti būtąjį laiką.

ARTEMIDORAS: Bet juk jo malonybė ponas yra karaliaus Jono Sobieskio krikštasūnis. Karalius įsakė, kad šiai malonei atminti jis visada tuo vardu būtų vadinamas.

CHREMETAS: Nieko sau istorija.

DRAGŪNAS: Tai jau taip, maloningasis pone.

CHREMETAS: Tai tikrai taip ir buvo?

DRAGŪNAS: Tikrai.

CHREMETAS: Ką aš girdžiu? ... Įdomų dalyką sužinojau.

DRAGŪNAS: Bet man tai visai neįdomu.

CHREMETAS: Ar, jūsų malonybe pone, pažinojai karalių Joną?

DRAGŪNAS: Pažinojau, nes buvau trylikos metų, kai karalius mirė.

CHREMETAS: Dieve mano! Ką aš matau? Papasakok man, jūsų malonybe pone, kaip atrodė karalius?

DRAGŪNAS: Gražus buvo žmogus. Tikros karališkos laikysenos, aukštas, vyriško sudėjimo, juodų akių, ereliška nosimi, plaukai ir ūsai – juodi.

CHREMETAS: Ar panašus į tą, kaip vaizduojamas tuose senoviniuose portretuose, kuriuos matome įvairiose vietose?

DRAGŪNAS: Labai panašus.

CHREMETAS: O kokio būdo buvo, ar geras valdovas?

DRAGŪNAS: Nepaprastai malonus, neišdidus, linksmas, mėgo juokauti, o kartais – ir sąmojus laidė.

CHREMETAS: Tai bent, ką aš girdžiu!... Bet, jūsų malonybe pone, turbūt jį matydavai tik iš tolo.

DRAGŪNAS: O kaipgi, vieną kartą, pirmą ir paskutinį, turėjau laimės: iš arti jį mačiau, ir jis su manimi kalbėjo.

CHREMETAS: O kaip ten buvo?

DRAGŪNAS: Ogi taip: mano tėvas pasiėmė mane kartu su savim į Vilanovą, kur gyveno karalius. Tai nutiko Švč. Trejybės dieną. Tėvas nusivedė mane į karališkąjį parką, o kadangi jau buvo po vidurdienio, karalius po parką vaikštinėjo su savo šeima. Sutikome karalių vienoje alėjoje, mums, žiūrintiems, jis atrodė jau gerai sustiprėjęs po tos savo ilgos ligos[34]. Kara-

[34] Kalbama apie Sobieskį kamavusius širdies negalavimus: „Nuo 1691 m. prasidėję aštrūs širdies smūgiai vertė jį nuolat gydytis, tačiau bet kada galėjo ištikti skaudi nelaimė“, cit. pagal Norman Davies, *Dievo žaislas*, t. 1: *Lenkijos istorija nuo seniausių laikų iki 1795 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 522.

lius, atpažinęs mano tėvą, taip pat ir į mane pažvelgė ir paklausė: „Mano vėliavininke, ar tai mūsų sūnus?“ „Taip, – atsakė mano tėvas, – šviesiausiasis pone, jūsų karališkosios didenybės krikšto sūnus, jo vardas Tėvas Sobieskis.“ Karalius, tai išgirdęs, šyptelėjo ir paklausė: „O kiek jam metų?“ „Trylika“, – atsakė tėvas. Karalius pasakė: „Jau laikas jį į mokyklas leisti, nes berniukas yra protingų akių, reikia jam išsilavinimą duoti.“ Mano tėvas atsakė: „Karaliau, kam gi tos mokyklos? Tegul jis būna geras savo pono kareivis, o vietoj tų mokslų tegul drąsiai kaunasi už tėvynę, nes aš nėmaž nenoriu, kad jis žvaigždes danguje skaičiuotų.“ Karalius atsakė: „Iš to, ką pasakei, suprantu, kad nenori leisti pinigų mokslams arba tiesiog tam reikalui jų per mažai turi.“ Po to karalius, pasisukęs į karalaitį Jokūbą, kuris stovėjo arčiausiai, sako: „Liepk iždininkui, tegul jam išmoka tris šimtus auksinių *červoncų*[35].“ Karalaitis Jokūbas, priėjęs prie mano tėvo, tarė: „Eik į rūmus ir manęs palauk mano menėje.“ Tėvas, nusilenkęs karaliui, liepė man pabučiuoti karaliui kojas. Aš puoliau karaliui į kojas. Karalius pradėjo lenktis, norėdamas mane pakelti. Čia man riktelėjo, kad stočiausi. Karalius paglostė man galvą ir pasakė: „Tėve Sobieski, prisimink mane, kai iškeliausiu pas Dievą.“ Aš atsistojau ir, drauge su tėvu nusilenkę karaliui, mes nuėjome į rūmus. Ten, menėje, laukėme beveik valandą, kai iš kambarių staiga atsklido baisus riksmas. Šokome pažiūrėti, kas ten vyksta. O čia girdime, kad dvariškiai, rankas grąžydami, šaukia: „Vaje, blogai mūsų ponui, netekome jo.“ Mano tėvas klausia, kas ten per nelaimė. Atsako, kad karalius, ištiktas apopleksijos[36], nugriuvo apatiniame aukšte ir guli be sąmonės. Iš rūmų išbėgame į parką. Žiū, karalių jau neša ant rankų į kambarius. Artimiausiame kambaryje paguldė jį ant lovos. Subėgo daktarai ir šiaip ne taip per pusvalandį jį atgaivino. Karalius, nors ir pradėjo kalbėti, tačiau sakė neatsimenąs, kas su juo nutiko, ir vis dėlto buvo labai silpnas. Sukvietė kunigus. Po to du vyskupai atskubėjo. Karalius visų, atokiau stovinčių, akivaizdoje su gilia atgaila išpažino nuodėmes. Po to buvo atnešti šventieji aliejai, ir jis gavo patepimą. Ir mes suklaupėme prie karaliaus lovos, o jis, tebeturėdamas sąmonę, paskui mus kartojo pasiaukojimo Dievui

[35] Senovinė auksinė rusiška moneta.

[36] Mirtinas širdies smūgis Sobieskį ištiko 1696 m. balandžio 17 d.

aktus. Visi mes ten graudžiai verkėme. Vienas tik mūsų karalius, tarsi bebaimis riteris, nė kiek nesipainiodamas, su gilia rimtimi veide, prote ir kalboje, kai vienas vyskupas jam tarė, kad, tikėdamas Dievo gailestingumu, drąsiai pasitiktų mirtį, atsakė: „Nebijojau mirties, kai mūšiuose savo kariuomenių priešakyje stovėjau, tai ko gi dabar man bijoti, kai mano Kūrėjas mane po darbų, nuveiktų tėvynės labui, pas save šaukia, kad atsistočiau prieš jį kaip prieš savo Tėvą.“ Tuo tarpu karalius ėmė akyse silpti ir gesti, ir, tarsi užmigdamas, ramiai išleido paskutinį kvapą.

CHREMETAS: Tai bent, ką aš čia girdžiu!... Ar kada galėjau tikėtis išgirsti tokį gražų pasakojimą! Pone dragūnai, pirma buvau ant jūsų malonybės supykęs už tuos *si dare*, *si dare*, bet...

DRAGŪNAS: Tai dėl to, jūsų malonybe pone, supykai?

ARTEMIDORAS: Taigi, kas pilnas išankstinių nuostatų, negali teisybės suprasti.

CHREMETAS: Nagi, ponai, ... jau pakankamai man šiandien širdį uždavėt...

IX SCENA

CHREMETAS, ARTEMIDORAS, DRAGŪNAS, POLIDONAS, GRAKAS

POLIDONAS: (*Artemidorui*) O aš ieškau jūsų malonybės pono, norėčiau pristatyti jums jo malonybę poną Graką, kuris su manimi čia atėjo ir nori tapti mūsų bendramoksliu.

ARTEMIDORAS: (*Grakui*) Džiaugiuosi tuo jūsų malonybės pono ketinimu, ir kad suteiki man garbės susipažinti su jo asmeniu.

GRAKAS: Labai vertinu mane ištikusią laimę patirti jų palankumą.

DRAGŪNAS: Tai ar ponas jau yra studentas?

POLIDONAS: Jis jau tuoj taps mūsų kolega.

DRAGŪNAS: Gerai, mano ponai, mokykitės, jaunystė tam tinkamiausias metas. (*Chremetui*) O mums, maloningasis pone Chremetai, jau po laiko.

CHREMETAS: (*pykdamas*) Še tau... kad ir jaunas būčiau, į jūsų mokyklas neičiau.

GRAKAS: Kodėl?

CHREMETAS: Nes man nepatinka jūsų mokyklos.

GRAKAS: Ir dėl ko gi taip?

CHREMETAS: Nes konviktus tai panaikinot, ir dabar geriau savo sūnų namie mokysiu, negu atiduosiu į mokyklas, kurios konviktų neturi.

POLIDONAS: Keistas dalykas: žmonėms pasaulyje visada patinka tai, ko neturi, o tuo, ką turi, nebūna patenkinti ir atstumia. Kai buvo konviktų, tada bajorai šaukdavo, kad kunigai susigalvojo, kaip iš jų sau pinigų išpešti, kad konviktai neturtingus bajorus išstūmė iš ponaičių direkcijos ir taip toliau. O kai konviktų nebėra, tada juos šlovina ir jų reikalauja.

Chremetas: Galbūt skundėsi neturtingi bajorai[37], bet ponai jais buvo patenkinti.

POLIDONAS: Tačiau, maloningasis pone, kas gi tuos konviktus panaikino, jei ne įtakingieji ponai. Vadinasi, nenori jų išlaikyti.

CHREMETAS: O kodėl nenori išlaikyti?

POLIDONAS: Tikros priežasties aš nežinau. Tačiau man atrodo, kad, pasikeitus laikams ir mokytojams, visuotinai paplitusius konviktus reikėjo uždrausti. Antra, juk konviktai trukdė tarp bajorų palaikyti lygybę ir nepripažino studentų teisių.

CHREMETAS: Tegul gi stengiasi, kad mūsų vaikai turėtų gerus direktorius.

POLIDONAS: Tada bus geri direktoriai, kai [mokinių] tėvai jiems gerai mokės. Šykštuoliai čia nukenčia labiausiai.

DRAGŪNAS: Maloningieji ponai, klausau aš [jūsų] ir suprantu, kadgi kertatės. Aš jūsų malonybėms ponams pasakysiu, kad, valdant karaliui Jonui, tų konviktų nebuvo. Visi ponaičiai mieste nuomojosi kambarius ir viešąsias mokyklas lankė... Tie kunigaikščiai, grafai nesigėdijo susilyginti su broliais bajorais ir prastesnio kilìmo žmonėmis.

CHREMETAS: Nes tais laikais direktoriai buvo teisingi, o dabar...

DRAGŪNAS: Ne čia šuo pakastas, maloningasis pone, o todėl, kad patys pasipūtę, o kišenės kaip užsiūtos. Juk tada buvo svarbiau nuolankumas,

---

37 Kalbama apie neturtingų bajorų skundą *Skarga ubogiej szlachty na otworzenie w Polszcze konwikty podczas sejmików zaniesiona* (*Neturtingų bajorų skundas dėl konviktų Lenkijoje atidarymo, paskelbtas seimelių metu*); konviktais čia vadinamos Kilmingųjų kolegijos („konwikty, czyli *Collegia Nobilium*“). Pasak Władysławo Konopczyńskio, skundo autorius yra Szczęsny Czackis, „zamożny panek z Wołynia“ („pasiturintis ponaitis iš Volynės“), skundas buvo išspausdintas 1758 m. seimelių metu. Kaip atsakymą į jį Stanislovas Konarskis parašė kalbą *Mowa o konwiktach* (*Kalba apie konviktus*), kuri buvo paskelbta Varšuvoje 1760 m. Žr. Stanisław Konarski, *Pisma pedagogiczne*, wstępem i objaśnieniami opatrzył Łukasz Kurdybacha, Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1959, p. 691.

o ne kapšas. Mano tėvas, būdavo, mums pasakoja, kad kai tarnavo pas [mano krikšto] tėvą karalių Joną, Morkus ir Jonas, Krokuvos kaštelionaičiai, ten pat lankė mokyklą. Ponas jų tėvas pinigų nešykštėjo. Reikia pripažinti, direktorių išlaikė, bet, turėdamas galvoje jo jauną amžių, pavedė vaikus savo rūmų maršalui, garbingam žmogui, brandaus amžiaus, kuris vadovavo kaštelionaičiams ir namuose, ir bažnyčioje, ir pasivaikščiojimuose. Palydėdavo iki mokyklos slenksčio, o po pamokų parlydėdavo namo, o jei kartais pasitaikytų balų ir šlapdribos, atsargoje turėjo ir dvikinkę karietą. Štai taip, maloningieji ponai, senoviniai ponai savo vaikus mokslino. O dabar...

CHREMETAS: Kuriam galui, jūsų malonybe, man primeni senus karaliaus Jono laikus, juk tai buvo neprusintas amžius, be mokytų žmonių. Štai nūnai, valdant dabartiniam karaliui[38], galima sakyti, kad mokslai turi pradėti vystytis, nes karalius, pats būdamas mokslo žmogus, myli ir gerbia išsilavinusius.

DRAGŪNAS: Ir mes giriame mūsų karaliaus išmintį. Bet, jūsų malonybe pone, apie praėjusį amžių blogai nekalbėk. Juk praėjęs amžius tikrai neturėjo laiko galvoti apie mokslus, nes visą tą laiką karų liepsnos jį degino. Bet jau lenkiškas kardas tais laikais tai tikrai parodė, ką sugeba. O dabar, jūsų malonybės ponai, nedrįsdami priešui į akis pažiūrėti, prisisegę prie šono mažus vaikiškus kardelius, su studentais dėl mokslų karus pradedate. Galiu pasakyti tik tai, kad jūsų malonybėms ponams kariauti tinka tik su kunigais, kurie plunksna susirėmimus kelia.

CHREMETAS: (*Dragūnui*) Kažin kiek to [praėjusio] amžiaus narsumo pats parodei, kad taip jį giri, o mums silpnumą prikaišioji?

DRAGŪNAS: Galėčiau ir apie save šį tą ypatinga papasakoti, bet kam man apie tai kalbėti ponui Chremetui girdint.

ARTEMIDORAS: Bet mes su džiaugsmu paklausysime. Prašytume papasakoti.

DRAGŪNAS: Tai jums, jūsų malonybėms ponams, štai ką papasakosiu, juk jauni ilgiau prisimins... Aš tada buvau devynerių metų, kai karalius Jonas, dėl savo ligos pats negalėdamas dalyvauti mūšyje su turkais prie Podolės

[38] Kalbama apie Stanislovą Augustą Poniatovskį (Stanisław Antoni Poniatowski, nuo 1765 Stanisław August Poniatowski, 1732–1798), ATR valdovą (1764–1795).

Kameneco, kurį turkai laikė užėmę dar nuo karaliaus Mykolo[39] laikų, su kariuomene išsiuntė Lenkijos didįjį etmoną Jablonovskį[40]. Tai buvo žmogus, kurį plikiu vadino, bet galvą jis turėjo ir buvo kilnios širdies. Į tą kampaniją išvyko ir karališkųjų dragūnų regimentas[41], kurio vėliavininkas buvo mano tėvas. O man liepė eiti kartu su juo. Motina, žinoma, ašaromis plūdo. Tačiau tėvas nieku gyvu nenorėjo manęs palikti ir sakė: „Tegul jau vaikystėje įgunda prie darbo ir prie mirties pavojaus, nes po to jam bus vienas juokas priešui į akis pažvelgti." Taigi ir išėjau tada, ir stovėjo kariuomenė prie Dniestro, aukščiau Kameneco. Upę perėjome tiltu ir patekome į tą šiurpią Bukovinos girią, kur iš vienos pusės virš mūsų kilo milžiniški uolingi kalnai, o iš kitos – toli driekėsi pelkės. Taip ėjome, rodos, kiek pamenu, gal trisdešimt mylių, ir jau buvome beišeiną iš girios, kai prieš mus išdygo turkai. Mūsų etmonas nusprendė, kad prieš jį – visai nedidelė turkų kariuomenė, nes manė, jog Imperijos vokiečiai, Vengrijoje blaškydami turkų pajėgas, didžiąją jų dalį bus pritraukę į tas vietas... Bet ten kitaip buvo. Vokiečiai po pernykščio pralaimėjimo tą vasarą nesiskubino į Vengriją kariauti su turkais, o šie bemaž visą savo kariuomenę pasuko prieš Jablonovskį. Mūsų žvalgai pranešė etmonui, kad turkai visas puses apstatė savo pulkais, – ir kalnus, ir miškus, – o priešakyje įrengė didžiulę stovyklą. Etmonas sušaukė karinę tarybą. Čia buvo vienbalsiai nuspręsta trauktis tuo pačiu Bukovinos keliu iki Dniestro. Jokios kitos išeities nebuvo, nes turkai būtų mus visiškai apsupę, jei tik būtume pasidavę jų link. Tačiau atsitraukti irgi nebuvo saugu, nes tai daryti reikėjo priešui matant, o jis tikrai būtų viję̨sis; su kariuomene taip eiti gal trisdešimt mylių be maisto, kurio kelyje niekur nebūtume gavę, – etmonui tai buvo siaubinga atsakomybė. Niekas kitas nebūtų pajėgęs išgelbėti kariuomenės ir išvesti jos iš akivaizdžios pražūties. Bet čia Jablonovskis parodė sugebąs tai, kaip vėliau girdėjau mokytus

[39] Kalbama apie Mykolą Kaributą Višnioveckį (Michał Korybut Wiśniowiecki, 1640–1673), Lenkijos karalių ir Lietuvos didįjį kunigaikštį (1669–1673).

[40] Stanislovas Jonas Jablonovskis (Stanisław Jan Jabłonowski, 1634–1702). Čia minimas 1694 m. spalio 6 d. Podolės Kamenece prie Uščiečko miestelio (Uścieczko) įvykęs mūšis, kuriam vadovavo Jablonovskis ir Kazimieras Jonas Sapiega (Kazimierz Jan Paweł Sapieha, 1637 arba 1642–1720).

[41] Regimentai būdavo sudaryti iš kelių kuopų, retais atvejais – iš kelių batalionų. Žr. Valdas Rakutis, Jonas Vaičenonis, *op. cit.*, p. 25.

žmones kalbant, ką kadaise padarė Ksenofontas[42], graikų karvedys, kai atitraukdamas savo kariuomenę, vestą prieš Artakserksą, Persijos karalių, kaip buvo kalbama, tūkstantį savo graikų išgelbėjo nuo trijų šimtų tūkstančių besivejančių persų kariuomenės, šimtą mylių sekusios paskui. Jablonovskis savo kariuomenei įsakė trauktis griežta tvarka. Pirma važiavo vežimai, po to ėjo pėstininkai, gale jojo lenkų kavalerija. Mes galvojome, kad taip judėsime iki pat tilto, bet visus baugino atstumas iki jo. Vos nuėję maždaug aštuonias mylias, pamatėme, kad priešais mus, po dešinei rankai, du tūkstančiai žmonių su kirviais renčia platų tiltą per Bukovinos pelkes; verčia didžiulius medžius, guldo klodami bedugnę klampynę, ir tai daro taip sparčiai, kad pirmieji vežimai netrukdami užvažiavo ant tilto. Čia kariuomenė Jablonovskį pasveikino garsiais džiaugsmo šūksniais. Jis liepė paskui nuvažiavusius vežimus ant tilto eiti lenkų kavalerijai, o karališkiesiems dragūnams ir artilerijai įsakė pasilikti ir stovėti tol, kol ant tilto sueis visi pėstininkai. Taigi taip ir įvyko. Dragūnai nulipo nuo žirgų. Prieš save ant tilto praleido žirgus ir vos tik patys juo ėmė eiti, kai prisiartino turkai ir su dideliu įsiūčiu smogė mūsiškiams. Aš iš to siaubo jau nebežinojau, kur dėtis. Nulėkiau prie tilto ir suradau Jablonovskį, kuris rūpinosi, kad artilerija prie tilto atidengtų ugnį, o dragūnai tuo metu atsišaudydami tiltu pasitrauktų. Visa tai vyko neįtikėtinai tvarkingai. Tada Jablonovskis, kaip įžvalgus karys, prieš tai paliepęs iš vežimų paimti alebardas, [dabar] įsakė [jas] perduoti dragūnams. Artilerija sėkmingai atsišaudė ir žengė ant tilto, o visi dragūnai, užeinantys iškart po jos, privalėjo atlaikyti visą priešo jėgą. Bet nors turkų pajėgumas ir išaugo, jie vis tiek negalėjo nei visu frontu mūsų pulti, nei atakuoti iš šonų, nebent tik tilto priešakyje užklupti. Tuo metu Jablonovskis riktelėjo, kad dragūnams paduotų alebardas. Aš, tai išgirdęs, griebiau gulinčią alebardą ir dujau jos perduoti pas savo tėvą, katro gyvybė man labiausiai rūpėjo; bėgau ta alebarda nešinas, sprausdamasis per žmonių kamšatį tilto kraštu pas tėvą. Paslydus kojai, puoliau į pelkę, išsikapanojau ir, prasibrovęs iki tėvo, atidaviau

[42] Ksenofontas (apie 430–prieš 350 m. pr. Kr.) – graikų filosofas ir istoriografas. Dalyvavo Kyro Jaunesniojo žygyje prieš Artakserksą. Kyras mūšyje prie Kunaksų žuvo, o Ksenofontas, išrinktas graikų vadu, 10 000 graikų kareivių pavojingais keliais išvedė iš Babilonijos į Trakiją. *Teatriniame veikale* Ksenofonto išvestų graikų karių skaičius pateiktas netiksliai.

jam alebardą. Ten išvydau baisų ir be galo nuožmų vaizdą. Turkai it padūkę veržėsi ant tilto nuo jo priešakinės dalies. Mūsiškiai juos alebardomis baisingai tvatijo. Mačiau, kaip turkų kūnai, nuo galvos iki juostos pusiau perkirsti, krito prie tilto. Turkai, tarp šviežiu krauju plūstančių savo karių lavonų mindžiukuojantys ir žengiantys per atkirstus [kūnų] ketvirčius, tučtuojau ir patys nuo mūsų ginklų tai be galvų, tai be rankų krito, ir per akimirksnį virto gyvų ir negyvų kūnų krūvomis. Jau iš pačių turkų lavonų, sumestų į stirtas, priešais tiltą susidarė pylimai, o turkų dejonių ir verksmų bangos gąsdino mūsų ausis. Vis dėlto janyčarai[43], padūkimo apimti, kaip laukiniai žvėrys metėsi prie tilto. Tuo metu mūsų artilerija, už dragūnų dalinio tilto kraštuose išdėstyta, atakavo turkų flangus, kurie, mums niekaip negalėdami sukliudyti, degė iš pykčio. Ir matydami, kad jeigu taps lenkų patrankų taikiniu, neišvengiamai smarkiai nukentės, atsitraukė kalnų link ir dingo mums iš akių. Jablonovskis, prisiartinęs prie tilto priešakio, kai dragūnai, priešo krauju aptaškyti, šluostėsi, akimirkai susimąstė, pamatęs baisų jų [turkų] pralaimėjimo paveikslą. Tik trumpam pajėgė sulaikyti žvilgsnį regėdamas, ką padarė nežmoniškos skerdynės, pakėlė į dangų rankas ir akis, pilnas ašarų, ir suriko: „Broliai mano, matote tas kūnų krūvas, tie pylimai yra mūsų širdžių menkumo ženklas, jais Dievas sustiprino mūsų gynybos silpnumą.“ Tai pasakęs, tiltą paliepė sugriauti. Vos tik buvo imtasi to darbo, ir varsto[44] atstumu su neapsakomu vargu išmėtytos tilto dalys, kai turkai nuo kalnų prie tilto vėl didžiuliu greičiu sulėkė ir pamatė, kad mums smogti nebeturi galimybės, o tuo laiku mūsų artilerija juos taip baisiai atakavo, kad tiršti patrankų dūmų kamuoliai jiems neleido imtis taisyti sugadintos tilto dalies. Pagaliau turkai, su skausmu matydami, kad netenka grobio ir pergalės [prieš mus], kurią jau laikė neišvengiama, pradėjo tokiais balsais rėkti, kad nuo to garso mano širdis stingo; visi atsitraukė atgal ir daugiau nebegrįžo, o mes po to išėjome į lygumas ir Dniestro krantą ir pagaliau įkūrėme stovyklą. Ten jau galėjome nebebijoti jokių priešo išpuolių.

---

[43] Janyčarai – reguliarieji turkų kariuomenės pėstininkų daliniai, jie buvo suformuoti XIV a. ir egzistavo iki 1826 m.

[44] Varstas (lenk. *staje*) – *ist.* rusų ilgio matas, lygus 1067 metrams.

X SCENA

CHREMETAS, POLIDONAS, ARTEMIDORAS, GRAKAS, DRAGŪNAS, KARININKAS

DRAGŪNAS (*matydamas įeinantį Karininką, atsistoja ir sako*): „Klausau."

KARININKAS: Sėskis, tėvuk... žinau, kad supranti, kas yra subordinacija, bet dabar...

DRAGŪNAS: Ar, jūsų malonybe pone, ką nors įsakysi?

KARININKAS: Ne. (*Polidonui*) Jūsų malonybės pono reikalauja.

POLIDONAS: Klausau, sakyk, koks reikalas.

KARININKAS: Matau kompaniją, kuo čia užsiimate?

POLIDONAS: Diskutuojame su ponu Chremetu.

KARININKAS: O kokiu klausimu?

CHREMETAS: Jų malonybių ponų [čia ištisas] pulkas, sunku man visus užginčyti.

ARTEMIDORAS: Tėvas Sobieskis du kartus įveikė jo malonybę poną Chremetą.

CHREMETAS: Ragais, o ne argumentais. (*Karininkui*) Maloningasis pone, visi čia apie mane kalba, kad esu pilnas išankstinių nuostatų, bet aš juk tik tiesą sakau.

KARININKAS: O apie ką kalbama?

CHREMETAS: Apie dabartines mokyklas.

KARININKAS: Na, ir kaip, jūsų malonybe pone, apie jas atsiliepi?

CHREMETAS: Sakau, kad jos ne tokios, kaip įsivaizduočiau.

KARININKAS: O jergau, tada išeina, kad tai, kas yra ne pagal kieno nors supratimą, galima peikti?

CHREMETAS: Aš kalbu kaip laisvas bajoras ir peikiu tai, kas man nepatinka.

POLIDONAS: Ir laisvam bajorui netinka kalbėti tai, ką etika draudžia.

CHREMETAS: (*Karininkui*) Iš dabartinių mokyklų viską išmetė, kas anksčiau, mūsų laikais, buvo.

KARININKAS: Na, ir ką gi ten išmetė? Ar, pavyzdžiui, kartais ne rimbą?

CHREMETAS: Ne apie tai kalbu, tačiau ir jo gaila, nes rimbas jauniems kietakakčiams yra labai naudingas.

KARININKAS: Tai ką gera ten išmetė?

CHREMETAS: Apie tai, ką išmetė, jau daug kalbėjome, tik [dabar] turiu prisiminti, juk gaila, kad mokyklose buvusius dialogus panaikino.

KARININKAS: O jaunuomenė ar turėjo iš jų naudos?

CHREMETAS: Tokia nauda buvo, kad jaunuolis, galvojantis apie dvasininkų luomą, mokėsi tinkamos gestikuliacijos, geros kūno laikysenos ir drąsumo įgaudavo.

KARININKAS: Jeigu tik dėl to, jūsų malonybe pone, dialogus giri, tada jie menkai naudingi. Juk vienas dalykas būti pamokslininku, o kitas – komedijos aktoriumi.

CHREMETAS: Aš žinau, kad tai yra ne tie patys dalykai ir kad jie skiriasi, bet...

KARININKAS: Maloningasis pone, visada reikia žiūrėti, ar kokia nors veikla yra tikslinga. Jeigu studentai po to turėtų tapti komedijų aktoriais, tada reikėtų juos mokyti šio meno pradmenų, bet jeigu ne...

CHREMETAS: O jergau, tai negi ponų dvaruose dabar neberodo komedijų, geriausio jaunimo vaidinamų?

KARININKAS: Čia tik pramogai. O mokyklose nebūna pamokų, ruošiančių būsimoms pramogoms. Nes jei taip būtų, tai mokyklose reiktų mokyti ir šokių, ir medžioklės, ir kortomis žaisti, nes tai juk irgi yra pramogos.

CHREMETAS: Nežinau, kas per amžius atėjo... Viską peikia, ko mes kadaise mokėmės... Kažin ką dar išmąstysite iš didelio proto? Ar gal dar tokių klaikių žodžių kaip kiekis[45] ir statmuo[46], žodkilmė[47] ir žodšaltinis[48] etc.

---

[45] Lenk. *ilość*.

[46] Lenk. *prośtopadła*.

[47] Lenk. *słoworód* – lenkų leksikografas ir lingvistas Samuelis Bogumiłas Linde (1771–1847) nurodo dvi šio žodžio reikšmes: 1. Pirminis žodis, iš kurio kyla kiti žodžiai; 2. Mokslas apie žodžių kilmę, aiškinantis, kaip vieni žodžiai randasi iš kitų. Pasak Linde'ės, šis mokslas glaudžiai susijęs su žodžio šaltinio (*źrzódłosłów*) tyrimu, tačiau jo tyrimo eiga atvirkštinė. Žodšaltininis tyrimas reiškia, kad nuo išvestinių žodžių einama prie pirminio žodžio, o žodžio kilmės – kai nuo pirminio žodžio einama prie jo vedinių. Naudotasi mums prieinama perleista žodyno versija: [M. Samuel Bogumił Linde,] *Słownik języka polskiego*, t. V: *R–T*, Warszawa: Wydaw. „Gutenberg-Print", 1994–1995, p. 328. (Pirmasis leidimas Varšuvoje 1807–1815.) Žodį *słoworód* panašiai aiškina vėlesni leksikografai, tačiau jie jau pateikia ir etimologijos reikšmę. Pvz., Jano Karłowicziaus, Adamo Kryńskio ir Władysławo Niedźwiedzkio žodyne nurodytos tokios ž. *słoworód* reikšmės: 1. Pirminis žodis, iš kurio kyla kiti žodžiai; 2. Mokslas apie žodžių kilmę, vienų žodžių daryba iš kitų, **etimologija** (paryškinta mano – A. V.). Žr. [Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki,] *Słownik języka polskiego Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego, ułożony przez Władysława Niedźwiedzkiego z udziałem Kazimierza Króla*, t. VI: *S–Ś*, Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, W Drukarni „Gazety Handlowej", 1915, p. 220.

[48] Lenk. *źrzódłosłów* – Linde šio žodžio aiškinimą prišlieja prie *słoworód* (žr. 48 išnašą), o Karłowicziaus, Kryńskio ir Niedźwiedzkio žodyne sakoma, kad tai: 1. Žodžio dalis, gaunama

POLIDONAS: O štai, jūsų malonybės ponai, argi ne keistų žodžių mokyklose savo laikais turėjot: *Barralipton*, *Daraptis*, *Frisizemorum*[49] etc.

CHREMETAS: Aš apie jūsų gramatikas kalbėjau, o jūsų malonybė ponas nuvažiavai prie filosofijos terminų...

POLIDONAS: O galbūt, jūsų malonybe pone, dabartinei teologijai norėtum kaip nors paprieštarauti?

CHREMETAS: Žiūrėkit, kad po to būtų kam šventąjį tikėjimą ginti.

POLIDONAS: Kodėl gi?

CHREMETAS: Nes juk jie iš teologijos abstraktybes išmetė.

POLIDONAS: Atsisakėme nereikalingų mėginimų įžvelgti bedugnes [dieviškosios išminties] gelmes, o palikome tai, ko reikia dorybei ir tikėjimui.

CHREMETAS: Tai negi veltui anksčiau kunigai teologiniuose disputuose taip ginčydavosi, kad mažai betrūkdavo, jog vienas kitam galvas nurautų... O dabar...

POLIDONAS: O apie ką tie disputai būdavo?

CHREMETAS: Apie Viešpatį Dievą, t. y. *Quid est Deus?*[50]

POLIDONAS: O kuo gi baigdavosi tie disputai apie *Quid est Deus?*

CHREMETAS: Nebeatsimenu kuo, nes teologiją jau pamiršau.

POLIDONAS: Tai, jūsų malonybe pone, pamiršai, kas yra Dievas?

CHREMETAS: Kas yra Dievas, nepamiršau. Juk žinau, kad Jis yra dangaus ir žemės Kūrėjas.

POLIDONAS: Tiek apie šį apibrėžimą net ir špitolės elgetos žino. O dabar kokia nauda jūsų malonybei ponui iš to disputo *Quid est Deus?*

GRAKAS: O tokia, kad jo malonybė tą išvadą pamiršo ir dabar apie Dievą nutuokia tiek, kiek yra vaikų katekizme parašyta.

CHREMETAS: O apie predestinaciją[51] norite nutylėti?

POLIDONAS: O kas gi jūsų malonybei ponui mūsų mokyklose draudžia apie ją skaityti iš šv. Augustino?

---

atmetus galūnę, žodžio kamienas; 2. Mokslas apie žodžių kilmę iš šaknies ir apie vienų žodžių darybą iš kitų, žodšaltinis (*słoworód*), etimologija. Žr. Eidem, *op. cit.*, t. VIII: *Z–Ż*, p. 680.

49 Silogizmo modusai.

50 „Kas yra Dievas?“ (lot.).

51 Religinė filosofinė koncepcija, teigianti, kad pomirtinis žmogaus likimas (išganymas arba pasmerkimas) Dievo valia yra iš anksto nulemtas. Krikščionybėje šią koncepciją įtvirtino Augustinas (354–430 m. pr. Kr.).

CHREMETAS: Bet apie predestinaciją būtinas disputas!

POLIDONAS: Maloningasis pone, kokio galo rengti disputus apie tai, ką šv. Augustinas parašė ir ko Dievo Bažnyčia liepia laikytis?

CHREMETAS: Bet gali tekti ginčytis su atskalūnais[52].

POLIDONAS: Tada, jūsų malonybe pone, jiems šventąjį Augustiną gerai išaiškink ir juos nugalėsi.

PASKUTINĖ SCENA

TIE PATYS ASMENYS

KARININKAS: Girdžiu jūsų malonybių ponų ginčus. Aukštai užgriebėte, net iki teologijos... Aš esu kareivis ir, būdamas kito amato, nemoku čia jūsų malonybių ponų ginčo išspręsti... Be to, neturiu tokios galios. Bet ir jūsų malonybė ponas, maloningasis pone Chremetai, neprivalai sau galvos sukti dėl jaunuomenės edukacijos. Jeigu aš, karininkas, pavyzdžiui, nesugebėčiau kalbėti apie kareivio mokslinimą, už tai galėčiau būti pagrįstai išpeiktas, nes šitai išmanyti yra mano duona ir pareiga. Tačiau jeigu norėčiau duoti nurodymų dėl civilinių mokslų, būtų teisinga, jei man pasakytų: „Nesikišk, kur nieko neišmanai." Jūsų malonybe pone, išsilavinęs pilietis esi. Gali būti geras politikas, geras teisininkas, geras šeimos galva. Tačiau jaunuomenės edukacija yra visiškai skirtinga profesija nei jūsų malonybės pono užsiėmimas, ją reikia išmanyti iš pagrindų, apgalvoti jos pakopas, įvedamas naujoves ir metodus. Tie, kurie ją kūrė[53], yra vieni iš labiausiai išsilavinusių žmonių šalyje. Tai – tikri mūsų tėvynainiai, o ne svetimšaliai, ne atėjūnai ir svečiai. Ir todėl negi galima galvoti, kad jie savo tautai norėtų kenkti, edukacijai parinkdami netinkamus metodus.

CHREMETAS: Maloningasis pone, leisk man dar kartą čia papriekaištauti.

KARININKAS: Klausome.

---

[52] Augustino koncepcija buvo ilgai trukusių teologinių ginčų objektas.

[53] Čia giriama Edukacinė komisija (įkurta 1773 m. spalio 14 d.) ir jos įvykdyta švietimo reforma.

CHREMETAS: Tikiu, kad tų, kurie dabar kūrė mokymo metodus, ketinimai buvo dori, ir jie negalvojo tokiame šventame reikale išduoti tėvynės. Bet leiskite man čia pasakyti, kad jie yra žmonės. O argi žmogui nebūdinga klysti?

KARININKAS: Maloningasis pone, tikra tiesa, kad žmogus, priimdamas sprendimus, gali suklysti. Bet jeigu gerai išsilavinęs ir nuo jaunystės iki brandaus amžiaus mokslus krimtęs žmogus, kaip, jūsų malonybe pone, sakai, gali suklysti, ką jau kalbėti apie mus, kurie nuo dvidešimties trisdešimties metų mokslų neberagaujame ir juos užmiršome, kaip, klausiu, galėtume nepadaryti didelių ir lemtingų klaidų, jei mums būtų patikėtas šis ypatingai svarbus reikalas. Maloningasis pone, negalima visada ir kiekviename dalyke būti įsikibusiam maksimos, kad tai, kas anksčiau šalyje buvo, buvo gerai. Bendrai vertinant, tai labai apgaulinga nuomonė (išskyrus šalies šventąjį tikėjimą ir santvarką). Matome teisės pokyčius, matome, kad pagerėjo šalies vidaus ekonomikos reikalai. Matome Nuolatinę tarybą[54], – viso šito anksčiau nebuvo. Argi galima peikti visas tas naujoves, kurias [tėvynę] mylintys piliečiai ne be priežasčių įdiegė. Tą patį galima pasakyti apie pasikeitusius edukacijos metodus. Net jėzuitai, nors buvo stipriai prisirišę prie savo mokymo metodų, tačiau daugelyje sričių įgyvendino reformas. Visada taip yra pasaulyje, kad ateinantis amžius dėl mokslų ir dėl papročių kariauja su praėjusiu, todėl ir uždrausto ordino[55] mokslai privalėjo įgyti kitą formą. Maloningasis pone Chremetai, žmogus aš nemokytas ir todėl tiesiai į dalykus žiūrėdamas, nevingiuodamas nei į dešinę, nei į kairę, sakau taip: turiu sūnų ir atiduodu jį mokytis; kam gi man, esančiam tokios nuomonės ir

---

[54] Nuolatinė taryba – Seimo nutarimu 1775 m. įkurtas naujas valstybinės valdžios organas (1789 m. ją panaikino Ketverių metų seimas). Nuolatinę tarybą sudarė ministrų vadovaujami penki departamentai: Užsienio reikalų, Iždo, Teisingumo, Kariuomenės ir Policijos. „Nuolatinės tarybos veiklos laikotarpiu buvo modernizuota ir padidinta kariuomenė, apribota jai vadovavusių etmonų savivalė, dėta pastangų modernizuoti teisės sistemą, sutvarkyti vykdomosios valdžios įstaigas. Įgyvendintos merkantilistinės ūkio ir finansų reformos (įvesta vieninga svorio ir tūrių sistema, pertvarkyti mokesčiai, sudarytos palankios tarptautinės prekybos sutartys ir kt.) pagyvino Respublikos ekonominį gyvenimą.“ Žr. Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 m.*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995, p. 390.

[55] Kalbama apie Jėzuitų ordiną, kurį popiežius Klemensas XIV breve *Dominus ac Redemptor Noster* uždraudė 1773 m. liepos 21 d.

įsitikinimų, aiškintis dėl dabartinių mokslų metodų? Rūpintis šiuo reikalu tėvynė patikėjo vieniems iš iškiliausių šalies piliečių. Jie pasitelkė į pagalbą mokytus žmones, kurie ir mąsto apie edukacijos naudą. Taigi jei yra žmonių, nuolatos tuo besirūpinančių, kam gi mums gilintis ne į savo reikalus? Tegul mūsų vaikai visa tai perpranta, ko juos dabar moko, o aš esu tikras, kad jie nebus tamsūs, nes žinau, kad tokios daugybės ir tokių puikių dalykų [dabar] moko, kokių anksčiau mokyklose net neregėjome. Reikia saugotis prastai vertinti tai, ko gerai neišsiaiškinome. Svarstyti, kam tai reikalinga? O šitai dėl ko? Ta yra žemdirbystės mokykla, ana – ekonomikos. Yra tokia išankstinė nuostata, kad tavo nuomonė svaresnė nei protas tų, kurie tas programas parengė. Jie turėjo savų priežasčių, dėl kurių kaip tik tai parinko. Juk ne dėl tuščio mokinių žaidimo tai padarė, antraip už tuos dalykus prisieitų smagiai pakritikuoti ir užsienio valstybių akademijas, kuriose yra įvesti panašūs dalykai. Taigi dėl to būkime ramūs. Pasikliaukime Dievo apvaizda, kuri mus globoja tarsi Motina. Padėkokime jai ir už tai, kad šalies edukacija nenutrūko po ordino, kuris tvarkė daugumą šios srities reikalų, griūties. Taip pat padėkokime ir karaliui bei jo tarybai, kad jaudinasi dėl šio tėvynės gėrio. Dėkojame ir tiems, kurie darbuojasi ir valstybėje tvarko šią sritį, o, jūsų malonybe pone, savo kalbomis neatstumk jaunuomenės širdžių nuo mokyklos. Nes savo kritika piliečiams gali daugiau pakenkti, negu padėti. Eikime, o ginčus palikime ramybėje.

DRAGŪNAS: Maloningasis pone komendante, štai ponai studentai, kurie šiandien rengia karaliaus Jono pergalės iškilmes. Ta proga yra tokia garbinga, kad ir mūsų luomas turi prisijungti. Liepk iš pilies iššauti šimtą salvių.

KARININKAS: Puiku, tėvuk. Kadangi vadiniesi to valdovo vardu ir įguloje esi pats vyriausias, skiriu tave vadovauti salvių paleidimui, kurių šimtas turi būti iššauta iš visų patrankų. O jūsų malonybes ponus studentus kartu su jūsų moksladraugiais kviečiu į pokylį mano namuose.

Iš senosios lenkų kalbos vertė

Asta Vaškelienė